

Nagyharsány hegye, a Szársomlyó

SZEKENYI ANITA

A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma, Pécs

Ha valaki Dél-Baranyában jár és a tájat szemlélve egy magaslatról körülnéz, valószínűleg szemébe ötlik egy vulkáni kúp-hoz hasonló kiemelkedés, ami nem más, mint a Villányi-hegység legdélebben fekvő, legmagasabb pontja, a Harsányi-hegy, régi magyar nevén a Szársomlyó. A hegy 3,5 km hosszan húzódik Nagyharsány és Villány között, szélessége 1,7 km, alapterülete 4,4 km². Csúcsmagassága 442 m, így több mint 300 m szintkülönbséggel emelkedik a hegység déli előterében elterülő Dráva-sík fölé.

A hegyet a földtörténeti középidő mészkövei építik fel. Mivel a tengeri eredetű mészkőrétegek felett nagy területen nincs fedőanyag, rajtuk nagyon szépen kifejlődtek felszíni karrjelenségek. A hegy déli lejtőjénél látható több négyzetkilométer kiterjedésű, kopár karrmező a dalmáciai hegylejtőket juttatja eszünkbe. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy Gaál István professzor úgy emlékezik meg egyik munkájában a Szársomlyóról, mint az „Adria ittfelejtett szigetéről”. Messziről nézve e kopár hegyoldalt, olyan kép tárul elénk, mintha egy hatalmas ekével felszántották volna. Valóban, ha végigtekintünk a déli hegyoldalon, feltűnő a sziklák sorokba rendezettsége, ezért is nevezte el az itt lakó nép „ördögszántásnak” e területet, s az egész hegyet „Ördögszántotta-hegy”-nek. A környék egyik legérdekesebb népmondája így szól erről: „Élt a faluban egy özvegyasszony. Annak volt egy igen szép lánya: Harka, akibe beleszeretett az ördög. Amikor az ördög felségül kérte a lányt, az özvegyasszony megrémült és cselhez folyamodott. Azt szabta feltételnek, hogy az ördög egyetlen éjszaka – esti harangszótól hajnali kakaskukorékolásig – szántsa fel a hegyet. Az ördög neki is látott egy este a munkának, hat pár macska vontatta ekéjével. Amikor az özvegy látta, hogy milyen gyorsan megy a munka, kétségbeesett, hogy az ördög teljesíti a feltételt. Éjfél tájt, amikor az ördög a hegy déli oldalát már felszántotta, égő gyertyával kiement a csirkeolba, és kukorékolni kezdett. A kakas azt hitte, hogy már hajnalodik, és ő is rázendített, amire a környék összes kakasa visszafelelt. Az ördög megrémült, és igen dühös lett, hogy már hajnalodik, s nem teljesíthette a megszabott feltételt, elvesztette a fogadást. Mérgében elhajította ekéjét – ebből lett a Bere-mendi-hegy – lerúgta saruit –, amiből a

Göntér- és a siklósi Vár-hegy lett –, majd ő maga nagyot ugrott, és ott, ahol a földbe süllyedt, kénköves forró víz fakadt. Harka, a szép lány így menekült meg az ördögtől és róla nevezték el kénes melegforrást Harkánynak, a harsányi hegyet „Ördögszántotta-hegynek”. (Dr. Lehmann Antal, 1975)

Magyarországon ez a vidék mutatja a legtöbb délies éghajlati sajátosságot. A napfénytartam átlagban 2000–2100 óra, az évi középhőmérséklet 11 °C. A csapadék eloszlása kettős maximumot mutat, tavaszt és őszt, ami szintén mediterrán jellegzetesség. Mivel e területen sokszor már télen is jócskán felmelegszik a fehér mészkősziklák felületével érintkező alsó légréteg, már januárban is találkozhatunk hazánk legelőször védelem alá vett növényének, a magyar kikericsnek virágzó példányaival. E növény Magyarországon egyedül itt él. A hegy csúcsán egy középkori vár falának romjait is megtalálhatjuk, mely hajdanán nagyságában és szépségében is vetekedett a siklósi várral.

Összegezve tehát, a Szársomlyó értékei igen sokrétűek. Kétségtelenül a legjelentősebb földtani érték maga a hegy. Morfológiai, tájésszaktikai szempontból nálunk egyedülálló. Felszínén a *karsztosodás*, a *bauxitképződés* és a *hidrotermális működés* tudományos értékű emlékei tanulmányozhatók. Elsősorban a kedvező éghajlat következtében alakult ki a hegy lábánál elterülő évszázados hagyományokat őrző *világhírű villányi borvidék*, amely szintén növeli a hegy, a táj értékét. Mindemellett meg kell említeni a három évtized alatt létrehozott szoborparkot, amely hazai és külföldi művészeknek a hegy anyagából és néha más kőzetekből (gránit, márvány) kifaragott műalkotásaiból áll. Ez a különleges múzeum a felhagyott kőbánya, a keleti kőfejtő bányaudvarán található.

A Szársomlyó-hegy zoológiai és botanikai szempontból is hazánk egyik legértékesebb hegye, melynek déli lejtője 1944 óta országos jelentőségű természetvédelmi terület.

Elhatároztam, hogy felkeresem a Duna–Dráva Nemzeti Park nyugalmazott igazgatóját, dr. Lehmann Antalt, aki egyetemesen a Dél-Dunántúl védett természeti értékeinek egyik legjobb ismerője. Megtudtam, hogy régóta foglalkozik a Szársomlyó-heggyel, már a szakdolgozata is ehhez a területhez kapcsolódott. El-

mondta, hogy a növénykutatás az 1700-as évek végére nyúlik vissza. Olyan híres tudósok tanulmányozták az itteni növényvilágot, mint Kitaibel Pál, Janka Viktor, Simonkai Lajos, Horváth Adolf Olivér. Lehmann Antal érdemei közé tartozik a Szársomlyó 740 növényfajának leírása is. Fontos megemlíteni, hogy egy érdekes földrajzi összefüggést ismert fel a terület vizsgálva, miszerint a Szársomlyó-hegyen megtalálható növényzet előfordulása nemcsak az alatta levő kőzet minőségétől, hanem a kőzet kifejlődésétől is függ. Ennek igazából gyakorlati haszna majd a bányászat beszüntetése után, a rekultiválásnál lesz, a növényfajtaik telepítése szempontjából.

A Szársomlyó a Villányi-hegység legdélebbi, jól elkülöníthető része, melyre földtani és geomorfológiai értelemben ugyanaz jellemző kicsiben, mint nagyban az egész hegységre. Tehát a Szársomlyó „szigethegy”. Földtanilag azért, mert idős, középidői karbonátos, kőzettömegeket fiatal, törmelékes, laza porózus képződmények vesznek körül. Geomorfológiai szempontból pedig azért, mert 300–400 m magasságú középhegységi vonulat részeként kiemelkedik az északon dombvidéki, délen síkvidéki környezetéből. A földtani felépítés és helyzet, valamint a geomorfológiai viszonyok is befolyásolják a felszíni vízrendszert, valamint a mélységi vizek áramlását. A hegységet felépítő idősebb, alaphegységi kőzettömegek a hegységperemeken szerkezeti zónák (vetők) mentén összetörték és a mélybe zökkentek. Az így kialakult medencéket a benyomult fiatal tengerek üledékei töltik ki.

A Villányi-hegység Magyarország egyik legbonyolultabb szerkezetű földtani egysége. A legjelentősebb szerkezeti mozgások a felső krétában következtek be. Ekkor a kiemelkedéssel együtt nagyarányú gyűrődések és egymásra tolódások, pikkelyképződések jöttek létre. A pikkelyes szerkezet a hegység legjellemzőbb tektonikai tulajdonsága. Ennek következtében gyakoriak a rétegismétlődések, az idősebb képződmények több helyen rátolódnak a fiatalabbakra. A hegység hat pikkelyből áll, a legdélebbi maga a Szársomlyó. Ugyancsak jelentős szerkezeti mozgások történtek a pannon korszak előtt. A mai megjelenés szempontjából igen lényeges a pleisztocén, amikor a Villányi-hegység kelet-nyugati csapásir-

nyú vetők mentén kiemelkedett környezetéből, majd észak-dél irányú vetők darabolták fel.

A hegyet felépítő karbonátos kőzetek anyaga a középidőben rakódott le az akkor nagy kiterjedésű tenger nyílt vizű részein. A terület több ízben kiemelkedett és szárazzá vált, ekkor a szárazföldi lepusztulás vált uralkodóvá. Ez a folyamat többször megismétlődött, így az üledéksor nem teljes, nem képviseli a teljes mezozoikumot, hanem üledékhézaggal és eróziós felszínnel elválasztott időben egymástól távol eső képződmények települnek egymásra.

A felső krétában az egész terület kiemelkedett és szárazföldi lepusztulás színtere lett. A továbbiakban a mai Villányi-hegységet már nem borította el a tenger, hanem szigetként emelkedett ki a harmadidőszakban újra előrenyomuló tengerből. A pliocénben a Pannon-tenger teljesen körülvette a hegyet. A tenger visszahúzódása után már lényegében a mai morfológiai kép állt elő. A pleisztocén korban a száraz hegységperemeken lösz halmozódott fel 10–20 m vastagságot is elérve.

A Szársomlyó geomorfológiai szempontból egyedülálló az országban. Különlegessége abban rejlik, hogy keletnyugati csapásirányú éles gerince, s mindemellett kifejezett csúcsa is van. Nyugati irányból tekintve a hegyre, az szinte szabályos kúp alakú.

A mai morfológiai kép a közelmúlt és a jelen földtani történései hatására alakult ki. A felszín formakincsét elsősorban a kőzetminőség és az éghajlati viszonyok befolyásolják. A belső erők egyenetlenségeket hoznak létre a felszínen, kiemelkedések, süllyedések, hegységképződés, szerkezeti mozgások történnek. A külső erők az egyenetlenségeket lesimítani igyekeznek, a kiemelkedő területeket a lepusztulással egyre alacsonyabbá teszik, a mélyebb területeket az aprózódott, mállott, oldott anyagokkal a szállítás és a lerakódás folyamataiban feltöltik.

A legfontosabb külső erő a víz. A hegy a pleisztocén folyamán emelkedett ki a mait megközelítő formában. Az előző szerkezeti mozgások következtében az eredetileg vízszintes tengeri üledékrétegek (mész, márga, dolomit) erőteljesen megbillentek. A rétegek dőlésszöge 60–65°, a dőlés iránya délies. A hegy déli oldala meredek, de a rétegek dőlésénél lankásabb, átlagosan 30–40°. A déli oldalon a réteglapok mentén, ahol mindig van elválás, a lehullott csapadékvíz viszonylag könnyebben beszívárog. A víz bővíti a repedéseket, hasadékok, járatok alakulnak ki. Ezek mérete éppen a meredek dőlés és az egyenletesség miatt jelentős, a lehulló csapadékot viszonylag gyorsan levezetik a felszín alá.

A Szársomlyó déli oldalán a karrosodás egy különleges formája figyelhető meg. Az Ördögszántásnak nevezett jellegzetes kőbarázdás felszín az egyenletesség, valamint a hegy és a kőzetrétegek csapásirányának azonossága miatt alakult ki. Az északi oldalán a karrosodás nem, vagy sokkal kisebb mértékben fejlődött ki, azonban oldással kibővített repedések, járatok itt is megfigelhetők. A karrjelenségeken kívül földtani értéként meg kell említeni a hegy délnyugati oldalán, a mészkőbánya szomszédságában a gerinc alatt különösen szép látványt nyújtó, néhol mélyen kimosott sziklaképződményeket, sziklahalmazokat, amelyek a viszonylag meredek felszín csaknem teljesen beborítják. A kőbánya délkeleti határánál (a bányán kívül) található, viszonylag nagy kiterjedésű, összességében 400–500 m²-es simított mészkőszikla-felszínek különösen értékes morfológiai kisművek. Esztétikai és geomorfológiai szempontból a Szársomlyó egyik legjelentősebb földtani értéke a mészkőbánya területén egy robbantás során véletlenül feltárt cseppkőbarlang. A bánya termelő tevékenysége során 1994. áprilisában egy meredeken lejtő, változó szélességű üreget találtak a bányászok, melynek hosszanti kiterjedése 135 m, legnagyobb szélessége 28 m. A barlang mélyebb részét karsztvíz tölti ki, az üreg a víz alatt folytatódik. A barlang feltárása előtt a bányaművelés helyenként 4 méterrel megközelítette az üreg falait, így annak hatásai jelentős mértékű kőzetmegbontást idéztek elő. Védelmére a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium a külső fal köré 50 m széles ideiglenes védőpillért jelölt ki, a bányászatot és a kőszállítást a barlang közelében megtiltotta.

A Szársomlyón a mészkőrétegek határán lencse alakú foltokban található bauxit, melyet a geológusok az 1930-as évek elején fedeztek fel a felszíni kibúváásokban. Az ércet a Földtani Intézetben elemezték és meglepően jó minőségűnek bizonyult. A feltáráshoz azonban nem mertek hozzáfogni, mert kérdéses volt, vajon a bauxit csak felszíni előfordulás, vagy folytatódik-e a mélységben is. Végül a Magyar Bauxit Bányaművek Rt. 1936 márciusában kezdte meg a bányászatát, melyhez magas (60–80%-os) timföldtartalma és 1–3 m-es telepvastagsága miatt ebben az időben még nagy reményeket fűztek. Két év alatt 2,5 km hosszú bányavágatot hajtottak ki. A bauxitot Mohácsra, onnan hajón Németországba szállították feldolgozásra, és mint alumíniumfém került vissza Magyarországra. A bánya csak 1944-ig működött, összesen 40 ezer tonna bauxitot termeltek ki. Megszüntetését indokolta a készletek kis mennyisége, a magas kitermelési költségek és az,

hogy időközben a Dunántúli-középhegységben sokkal jelentősebb bauxitbányászat alakult ki.

Csaknem egy évszázada működik mészkőbánya a Szársomlyó-hegy területén, de a napjainkra jellemző méreteket csak az elmúlt 4–5 évtizedben érte el. A múlt század végén út- és vasútépítkezésekkel kapcsolatban indulhatott meg az intenzívebb kőbányászat. Addig az építkezésekhez szükséges kőanyagot a kopár lejtőkön az itt élők bányászat nélkül is összeszedhették. Jelentősebb bánya a századfordulót követő években a mai szoborpark helyén működött. (A második világháború utáni években szüntették meg a bányászatot.) A jelenleg is működő, a hegy nyugati oldalán található mészkőbányában a század elején évente mindössze 2700 m³ követ bányásztak, kizárólag kézi fejtéssel. Az első világháborút követő határrendezések során a bánya elesett legfontosabb déli felvevőpiacától, ezért a termelés visszaesett. A második világháború után az újjáépítések, de különösen a Dunai Vasmű termelésének megindulásával, valamint a jugoszláviai piacok újbóli megnyitásával ismét felindult a bánya termelése.

1999. márciusában felkerestem a nagyharsányi mészkőbánya vezetőjét, Magusics Mihályt, akitől sok érdekességet tudtam meg a bánya életéről, sorsáról. A nagyharsányi mészkőbányászatának az az előnye – és természetvédelmi szempontból egyben hátránya is – a többi bányával szemben, hogy az itteni anyag tiszta, 97–98%-os CaCO₃-tartalmú, és előnyös települése miatt igen jövedelmezően termelhető ki. Az évi termelés általában 400–420 ezer tonna. Az eddig feltárt készletből a még műre való vagyron közel 170 millió tonna. A mészkő egy részét a beremendi cementgyárba szállítják, a többi közúton, illetve vasúton értékesítik.

Azt is megtudtam, hogy készült egy tájrendezési terv a bányatelekről, amit a nagyharsányi mészkőbánya részéről is jóváhagytak. Eszerint a kőbánya még kb. 40–60 évig működhet, addig a már felhagyott területeken vissza kell állítani az eredeti vagy az eredetit megközelítő állapotot. Ennek megvalósítása 1999. nyarán kezdődik új, modernebb gépek vásárlásával. A következő 2–3 esztendőben 20 millió forint értékben növénytelepítés is megindul.

Mindezeket hallva szerintem a bánya fontos gazdasági tevékenységet folytat, azonban azt is hozzá kell tenni, hogy ezt az 1944 óta természetvédelem alatt álló terület közvetlen szomszédságában, attól körülölelve végzi. Ez a tény fontos a bánya számára is, és tevékenységét úgy próbálja folytatni, hogy minél kevesebbet ártson a környezetnek.